

ЕКОНОМІКА

УДК 331.522/.582:332.122(1-22)

JEL E24, J24, R23

Елементи соціальної інфраструктури як чинник забезпечення відтворення людського капіталуУтеченко Д.М. *Білоцерківський національний аграрний університет* dashautechenko@gmail.com

Утеченко Д.М. Елементи соціальної інфраструктури як чинник забезпечення відтворення людського капіталу. Економіка та управління АПК. 2021. № 2. С. 7–18.

Utechenko D. Elements of social infrastructure as a factor in ensuring the reproduction of human capital. AIC Economics and Management. 2021. № 2. PP. 7–18.

Рукопис отримано: 21.09.2021 р.

Прийнято: 03.10.2021 р.

Затверджено до друку: 09.12.2021 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2021-169-2-7-18

Стаття присвячена актуальним питанням впливу соціально-економічних чинників на відтворення людського капіталу сільських територій. Проведено аналіз основних показників, які описують демографічну ситуацію, а саме: рівень народжуваності та смертності, темпів природного приросту, рівня зайнятості та безробіття сільського населення.

Визначено основні прояви демографічної кризи розвитку сільських територій, зокрема негативна тенденція рівня смертності, яка суттєво перевищує рівень народжуваності, скорочення кількості жінок дітородного віку, зменшення кількості домогосподарств із дітьми, перевищення кількості померлих жінок порівняно з чоловіками.

Доведено, що забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури створює передумови для соціально-економічного розвитку сільських територій та країни загалом.

Проаналізовано стан і тенденції розвитку закладів освітньої інфраструктури та зроблено висновок про необхідність розробки стратегічного плану розвитку дошкільних і шкільних закладів, забезпечення закладів охорони здоров'я, які розташовані в сільських населених пунктах, лікарями-педіатрами.

Результати аналізу довели, що характерне підвищення витрат сільського домогосподарства з появою наступної за рахунком дитини, а також виокремити низку обставин, які впливають на величину витрат щодо її розвитку, які необхідно враховувати у соціальних програмах. Обґрунтовано, що з метою подолання бідності має бути зорієнтована соціальна політика держави та дії Уряду України, що передбачає заходи по соціальному захисту сімей, в яких народжуються діти.

На основі статистичних даних розглянуто інфраструктурне забезпечення процесу відтворення людського капіталу сільських територій країни.

Виявлено, важливою перешкодою щодо перспектив розвитку сільських населених пунктів є неналежне їх забезпечення дошкільними і шкільними навчальними закладами.

Доведено, що політика оптимізації мережі медичних і освітніх закладів у сільській місцевості, низькі темпи розвитку соціальної та інженерної інфраструктури сільських територій мають негативний вплив щодо їх привабливості.

Ключові слова: сільські території, розвиток, сільське населення, соціально-економічні чинники, демографічна ситуація.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Людський капітал щодо сільських територій розглядають як чинник відтворювального розвитку економіки та необхідною умовою покращення стану соціально-економічного середовища. Крім того, він є структурним компонентом цієї сфери, здебільшого

надаючи їй якісних характеристик. У сучасних умовах людський капітал ідентифіковано як ресурс стратегічного плану дій з виведення територій із депресивного стану. Зокрема якісні та параметральні кількісні їх характеристики визначаються комплексом проблем розвитку сільських територій, актуалізуються в інших

суміжних сферах функціонування. У зв'язку з цим діалектична єдність як ознака системної взаємодії двох елементів – людського капіталу та соціально-економічної сфери сільських територій розглядається як незаперечна.

Соціальна сфера сільських територій виступає пріоритетним напрямом їхнього сталого розвитку. Важливе значення з погляду демографічного потенціалу села має, насамперед, розвиток об'єктів соціальної інфраструктури. Сучасний стан соціальної інфраструктури потребує посиленої підтримки в цій сфері, оскільки органи державної влади та місцевого самоврядування не можуть ефективно здійснювати соціальні реформи для задоволення основних потреб сільського населення через недостатність бюджетних ресурсів.

Дослідженням питань соціально-демографічного розвитку України загалом і на рівні сільських територій займається багато вчених, як вітчизняних так і зарубіжних, зокрема: Е. Лібанова, У. Садова, О.М. Бородіна, Л. Шевчук, К.І. Якуба, І.О. Курило, В. Стешенко, П.Т. Саблук, О. Біттер, І. Бланк, С. Пасеку, Т.А. Заяць, В. Лагодієнко, В. Федоренко, Я.М. Шатковський та ін.

Негативні тенденції що спостерігаються в соціально-економічній сфері сільських територій спричиняють загострення демографічної кризи, як наслідок спостерігається зменшення чисельності сільського населення через вплив низки чинників: природне зменшення населення внаслідок його старіння і смерті та від'ємне сальдо міграційних процесів.

Мета дослідження. Обґрунтування специфіки впливу елементів соціальної інфраструктури на процес відтворення людського капіталу сільських територій, з метою розробки практичних заходів щодо активізації їх розвитку в аспекті створення комфортних умов для проживання та підвищення рівня якості життя сільського населення.

Матеріал і методи дослідження. Методологія дослідження базувалася на узагальненні теоретичних засад теорії людського капіталу щодо впливу соціальних та економічних умов відтворення людського капіталу сільських територій.

Для досягнення поставленої мети використано наступну систему методів дослідження: монографічний – для формулювання мети та висновків дослідження, результати якого знайшли відображення в статті. Дослідження більшою мірою побудоване на аналізі масиву статистичних даних, що дало змогу простежити динаміку природного скорочення сільського населення України, смертності чоловіків і

жінок, які проживають в сільській місцевості; проаналізувати рівень забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури процесу відтворення людського капіталу сільських територій країни, а також забезпеченість сільських населених пунктів дошкільними навчальними закладами, як одним із елементів, який характеризує процес відтворення людського капіталу.

Інформаційною базою слугували статистичні дані Державної служби статистики України та власні спостереження автора щодо демографічної ситуації на сільських територіях, а також встановлення впливу чинників на відтворення людського капіталу на основі опитування сільських мешканців.

Результати дослідження та обговорення. Для сільських територій України нині настав багаторічний період несприятливих демографічних змін. Необхідно зазначити, що зменшення чисельності сільського населення відображає як закономірний процес урбанізації, так і надлишковий відтік молоді, кваліфікованих кадрів у міста через відсутність місця прикладання своєї праці, неналежний розвиток соціальної інфраструктури села, низький рівень доступності медичних послуг тощо. У містах склалися кращі умови та можливості для таких соціальних переміщень як отримання професійної освіти і вибір робочого місця. Однак, маючи найкращі умови для життя і роботи, місто висуває і вищі вимоги до селян, щодо освітнього рівня професійних компетентностей та адаптаційних властивостей.

Розрахунки, наведені в таблиці 1, свідчать, що упродовж 2000–2018 рр. спостерігаються дві тенденції, які характеризують народжуваність у сільській місцевості: 2000–2012 рр. – зростання, пояснюється наявністю осіб у репродуктивному віці в сільських населених пунктах, 2013 р. – понині – зниження, що зумовлено насамперед міграцією молоді через об'єктивні та суб'єктивні несприятливі обставини. При цьому спостерігається однакове значення народжуваності на 1000 осіб наявного населення.

Зазначимо, що спостерігається негативна тенденція зниження смертності сільського населення протягом досліджуваного періоду на 26 %, у розрахунку на 1000 осіб наявного населення лише на 7 %, що є свідченням збереженням стійких темпів смертності та відповідно зниження чисельності сільського населення. Отже, рівень смертності за аналізований період суттєво перевищує рівень народжуваності як загалом, так і в розрахунку на 1000 осіб постійного населення, що зумовлює формування природного зниження сільського населення.

Вважаємо, що на формування такої ситуації суттєво впливають насамперед економічні чинники.

Незважаючи на певні соціально-економічні зміни в сільському соціумі збереглася традиція багатодітності в сільському домогосподарстві, яке характеризується впливом на їх специфіку релігійних і етнічних традицій, що позитивно відображається на показникові народжуваності серед сільських жінок порівняно із середнім значенням по країні (рис. 1).

За даними рисунка 1 можна виокремити період стрімкого зниження народжуваності (1991–2001 рр.), що пояснюється передусім економічною кризою в Україні та відсутністю заходів державної підтримки, спрямованих на стимулювання народжуваності; упродовж 2002–2012 рр. спостережено тенденцію підвищення коефіцієнта народжуваності, що обумовлено передусім підвищенням рівня життя населення та стимулюванням народжуваності на рівні держави у вигляді доплати за кожну народжену дитину; 2013 р. і понині – зниження народжуваності, внаслідок погіршення економічної ситуації в країні, через зовнішню міграцію населення в репродуктивному віці та недостатнє фінансування програм державної підтримки народжуваності в Україні.

Очевидно, що підвищення значення доходів жіночої статі в структурі матеріального забезпечення сільського домогосподарства призводить до зменшення кількості жінок, які народили дітей у найбільш репродуктивному віці, тобто до 40 років. Причиною такої ситуації є вплив не лише структурних чинників, а

саме скорочення кількості жінок дітородного віку, а й поведінкових, що виявляється у зниженні потреби в дітях. Конкуренція потреб жінок у професійній освіті, успішній кар'єрі, саморозвитку, подорожах, відпочинку, розвагах переміщує потребу родини мати кількох дітей на останні місця у структурі сімейних цінностей [1]. Зазначимо, що потенціал і резерви зростання народжуваності в сільських домогосподарствах, де зберігається традиційна демографічна культура, вищі ніж у міських. Насамперед, це пов'язано з більш високою потребою сільських сімей у дітях, як у робочій силі.

Динамічні процеси в суспільно-політичному житті країни призводять до значних змін у структурі функціональних і рольових установках сім'ї, які відбуваються латентно, але постійно і стабільно. Як зазначають науковці, нині настала епоха нуклеарної малодітної дітоцентричної родини, яка є певною нормативною моделлю, прийнятою в сучасному суспільстві, і виступає як соціальний орієнтир, як специфічний сценарій для реалізації життєвих стратегій нових поколінь [2].

Подібні тенденції в суспільстві сформовані насамперед під впливом економічних чинників, оскільки складна економічна ситуація на селі негативно позначається на кількості сільських домогосподарств, які мають дітей. Встановлено, що упродовж 2010–2018 рр. кількість сільських домогосподарств із дітьми зменшилася на 12 %, а це є свідченням того, що в найближчій перспективі посиляться негативні тенденції відтворення людського капіталу сільських територій (табл. 2).

Таблиця 1 – Динаміка природного скорочення сільського населення України, осіб

Рік	Кількість живонароджень	Кількість смертей	Природний приріст, скорочення (+,-)	На 1000 осіб наявного населення		
				кількість живонароджень	кількість смертей	природний приріст, скорочення (+,-)
2000	147112	301013	-153901	9,2	18,8	-9,6
2010	171102	267105	-96003	11,9	18,6	-6,7
2011	173661	253563	-79902	12,1	17,7	-5,6
2012	179106	251352	-72246	12,6	17,7	-5,1
2013	173373	249815	-76442	12,3	17,7	-5,4
2014	161692	240557	-78865	12,2	18,1	-5,9
2015	145699	236047	-90348	11,3	18,0	-6,7
2016	138349	228997	-90648	10,8	17,6	-6,8
2017	126113	223574	-97461	9,9	17,3	-7,4
2018	115772	223933	-108161	9,2	17,5	-8,3
2018 до 2010 р., %	79,0	74,0	X	100,0	93,0	X

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

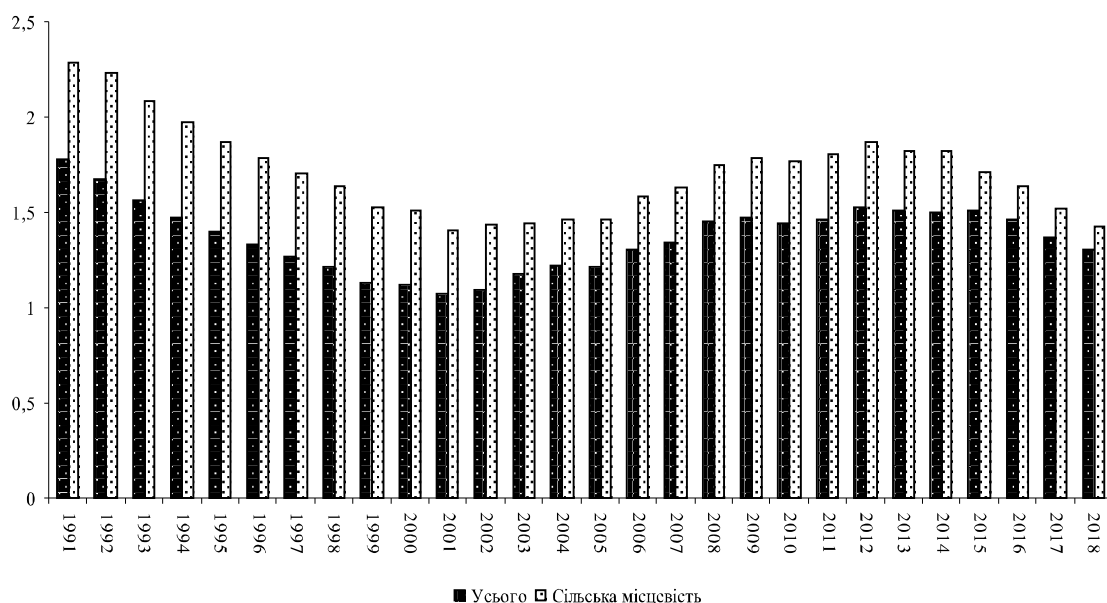

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта народжуваності по країні та в сільській місцевості.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Таблиця 2 – Динаміка чисельності сільських домогосподарств із дітьми

Показник	Рік					2018 р. в % до	
	2010	2014	2016	2017	2018	2010 р.	2017 р.
Домогосподарства з дітьми, тис.	1899,9	1627,2	1702,5	1697,7	1679,4	88	99
з них частка домогосподарств з дітьми у віці, %							
до 3 років	8,7	21,1	19,6	16,1	17,6	8,9	1,5
3–6 років	28,9	29,2	33,3	31,3	30,5	1,6	-0,8
7–13 років	49,0	49,6	49,0	42,9	49,7	0,7	6,8
14–15 років	20,0	14,8	14,1	16,1	15,7	-4,3	-0,4
16–17 років	17,4	15,4	12,6	17,5	12,6	-4,8	-4,9
Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дітей у їх складі, %:							
одна дитина	60,8	64,5	65,7	71,5	69,6	8,8	-1,9
дві дитини	32,5	30,1	30,0	24,8	25,1	-7,4	0,3
три дитини	5,3	4,7	3,6	3,0	4,4	-0,9	1,4
чотири дитини	1,1	0,6	0,5	0,5	0,5	-0,6	0
п'ять дітей і більше	0,3	0,1	0,2	0,2	0,4	0,1	0,2
Загалом	100	100,0	100,0	100,0	100,0	0	0
Розподіл домогосподарств із дітьми за кількістю дорослих осіб у їх складі, %:						0	0
одна особа	6,4	6,9	5,1	5,2	4,7	-1,7	-0,5
дві особи	50,6	41,8	46,6	44,4	49,7	-0,9	5,3
три особи і більше	43,0	51,3	48,3	50,4	45,6	2,6	-4,8
Загалом	100	100,0	100,0	100,0	100,0	0	0

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Табличні дані свідчать, що за період дослідження зросла частка домогосподарств з дітьми до 13 років у структурі сільських домогосподарств, які мають дітей. Ця обставина свідчить про необхідність розробки плану розвитку дошкільних і шкільних закладів, забезпечення закладів охорони здоров'я, які розташовані в сільських населених пунктах, лікарями-педіатрами.

Розрахунки підтверджують наявність досить високої частки сільських домогосподарств з однією дитиною, що не забезпечує навіть простого відтворення людського капіталу. Підтримуємо думку вчених, які вважають, що «збільшення числа дітей в сім'ї ставиться в залежність від матеріального благополуччя, а не навпаки. Отже, в саме поняття життєвого благополуччя не входить сім'я з декількома дітьми» [3]. Прихильники такої парадигми зниження народжуваності вважають, що процес її трансформації посилюється під впливом ринкових реформ. Саме в цей період, як підкреслюють вчені, почалася криза сім'ї внаслідок деформації її головної функції – відтворювальної [4]. Отже, від розширеного відтворення сімейного соціуму сільські родини перейшли до відтворення звуженого типу.

З розвитком економіки, що базується на знаннях, вимоги до якісних характеристик людського капіталу дітей постійно збільшуються, тобто батьки повинні все більшою мірою скорочувати «власне споживання (включаючи вільний час) ...», щоб збільшувати час і ресурси на догляд за дітьми, на їх освіту, підготовку і здоров'я» [5].

На наше переконання, витрати на розвиток дитини залежатимуть від кількох важливих обставин:

1) рівень освіти жінки: чим вище освітній людський капітал матері, тим вищими будуть витрати, пов'язані з народженням дитини;

2) внаслідок заміщення оплачуваного робочого часу неоплачуваним часом по догляду за дитиною сім'я недоотримує дохід у вигляді заробітної плати жінки, і чим вища його величина, тим вищі будуть витрати, пов'язані з народженням дитини;

3) особи більш старшого віку володіють значним життєвим досвідом, що виражається в ціні людського капіталу і безпосередньо впливає на витрати на дитину;

4) витрати на дитину визначаються і черговістю її народження, адже «додаткова дитина зменшує корисність, отриману батьками від кожної окремої дитини» [5].

Свідченням цього є підвищення витрат сільського домогосподарства з появою наступ-

ної за рахунком дитини. Зокрема, сукупні витрати сільських домогосподарств із чотирма дітьми і більше на 30,3 % вищі, ніж у домогосподарствах, які мають одну дитину.

Встановлено, що основною статтею витрат сільських домогосподарств незалежно від кількості дітей є «витрати на придбання продуктів харчування та безалкогольних напоїв». Така ситуація доводить, що лівова частка доходів сільського домогосподарства витрачається на задоволення первинних потреб у їжі. Такі доходи характеризуються тенденцією до зростання, що свідчить про зниження можливостей задовольняти інші види потреб.

Варто наголосити, що на вирішення питань бідності має бути зорієнтована соціальна політика держави та дії Уряду України, що передбачає заходи по соціальному захисту сімей, в яких народжуються діти. Відповідно до Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Зазначимо, що чинним законодавством передбачено, що кожна родина, в якій народилася дитина, має право отримати державну допомогу.

Насамперед слід зазначити, що Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми через надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей [6].

Відповідно до цього Закону призначається такий вид державної допомоги сім'ям з дітьми як, зокрема, допомога за народженням дитини. Умови призначення і виплати допомоги за народження дитини визначено Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 (із змінами та доповненнями) [7].

Відповідно до положень цього Порядку допомогу за народження дитини надають одному з батьків дитини, опікуну, які постійно проживають разом з дитиною, з метою створення належних умов для її повноцінного утримання та виховання. Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства»: дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує [8].

Демографічна криза на сільських територіях, зумовлена передусім економічними чинниками, спричинила появу певної кількості

сільських населених пунктів, які знаходяться на межі зникнення або ж мають перспективи щодо зникнення і характеризуються відсутністю народжених, дітей віком 0–5 років та природним зниженням (перевищення кількості померлих над народженими).

Зокрема, упродовж аналізованого періоду збільшилася кількість сіл, в яких не було народжених і становило в 2014 р. – 4097 одиниць (рис. 2). Це пов'язано, насамперед, зі зміною кількості сільських жителів, зокрема жінок в репродуктивному віці.

Дані рисунка 2 свідчать про збільшення кількості сільських населених пунктів, у яких немає дітей віком 0–5 років, що є доказом відсутності перспектив подальшого розвитку, тому їх можна віднести до неперспективних.

Зазначимо, що з 1996 р. зменшується кількість сільських населених пунктів, у яких показник смертності вищий порівняно з народжуваністю. Їх кількість у 2014 р. була суттєво вищою від відповідного показника 1991 року, що є свідченням і демографічної кризи, що супроводжується природним та міграційним скороченням працездатного населення й соціальної інфраструктури, зокрема охорони здоров'я та освіти.

Скорочення смертності населення має стати пріоритетним напрямом соціальної політики, оскільки високий рівень незворотних втрат формує ризики зниження демографічного і трудового потенціалу нації. Водночас показник смертності населення в сільській місцевості залишається неприпустимо високим.

Важливим індикатором, який впливає на відтворення людського капіталу сільських те-

риторій, є перевищення кількості померлих жінок порівняно з чоловіками. Зокрема, протягом 1991–2018 рр. наявна диспропорція у смертності в сільській місцевості залежно від статевих ознак (рис. 3).

Таке негативне явище пояснюється посиленням фізичного навантаження на жінок у веденні домашнього господарства, а також у місцях постійної зайнятості. На нашу думку, першопричиною такого становища є нерозвиненість мережі закладів охорони здоров'я в сільській місцевості, а також недотримання періодичності проведення профілактичних медичних оглядів.

Встановлено, що упродовж 2005–2018 рр. рівень смертності сільського населення був суттєво вищим ніж загалом по країні (рис. 4). Така ситуація зумовлена, насамперед, низьким життєвим рівнем сільських домогосподарств, нерозвиненістю мережі та слабким матеріально-технічним оснащенням закладів сільської медицини.

Одним із чинників забезпечення відтворення людського капіталу є забезпечення об'єктами соціальної інфраструктури, до яких належать: житлові приміщення та їх будівництво; об'єкти соціально-культурного призначення; заклади охорони здоров'я, освіти, торгівлі, сфери послуг, зв'язку; мережа об'єктів пасажирського транспорту та ін., проте саме їх функціонування залежить від розміру населеного пункту, його географічного положення (близькість села до великих міст, розміщення населених пунктів поблизу державного кордону), наявності поряд важливих транзитних магістралей, чисельності та вікового складу населення, яке проживає у них.

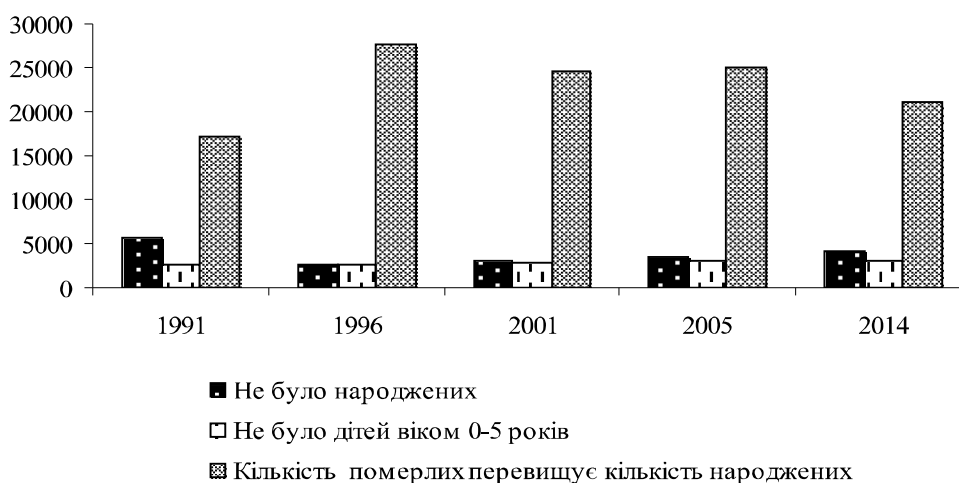

Рис. 2. Динаміка сільських населених пунктів, в яких не було народжених, дітей віком 0–5 років та кількість померлих перевищує кількість народжених.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Інфраструктурне забезпечення соціального розвитку сільських територій впливає на рівень якості життя населення через створення умов життя та діяльності, що можна оцінити на основі рівня задоволення індивідуальних потреб у сфері послуг та суб'єктивних оцінок добробуту сільського населення.

Розглянемо інфраструктурне забезпечення процесу відтворення людського капіталу сільських територій країни. Станом на 1 січня 2014 р.

9741 сільський населений пункт не мав закладів охорони здоров'я, переважна більшість із них це села із населенням до 99 осіб.

При цьому найближчі медичні заклади розміщені на відстані до 10 км від села, що за невчасного отримання невідкладної медичної допомоги може призвести до летальних випадків. До того ж більшість транспортних засобів невідкладної медичної допомоги належно не обладнані для надання якісної медичної допомоги.

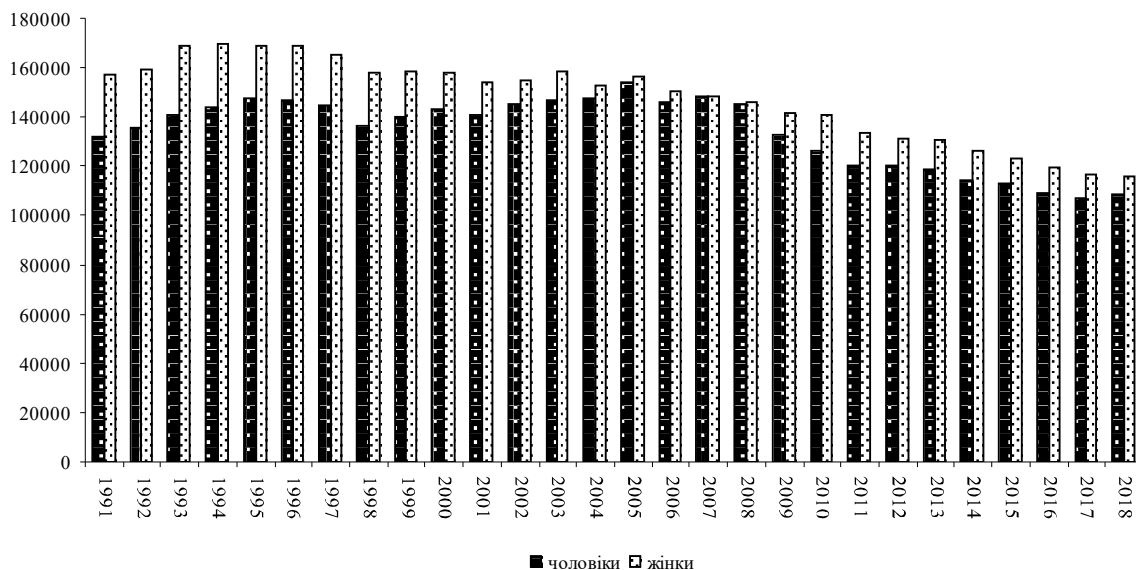

Рис. 3. Динаміка смертності чоловіків і жінок, які проживають в сільській місцевості, осіб.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

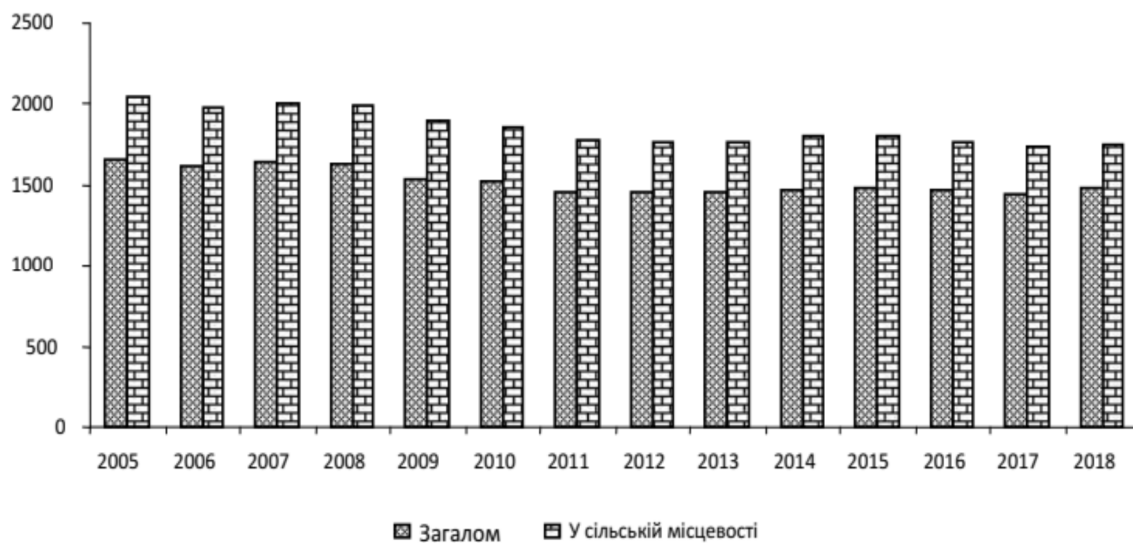

Рис. 4. Динаміка коефіцієнта смертності по Україні та в сільській місцевості.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Як свідчать результати опитування сільського населення щодо якісної медичної допомоги, основною причиною неотримання необхідних ліків, медичних обстежень та лікування в стаціонарних умовах є їх висока вартість. Отже, за період 2010–2018 рр. отримання лікувальних препаратів, як основи проведення кваліфікованого лікування, було недоступним насамперед через високу вартість.

Серед осіб, які перебували на стаціонарному лікуванні, 93 % брали з собою медикаменти, 77 % – їжу, 65 % – постільну білизну. Частка осіб, які не мали із собою нічого з перерахованого, становила лише 3 %. Крім того, як свідчать результати обстежень сільського населення, однією із причин слід назвати неотримання якісних медичних процедур через відсутність відповідного фахівця.

Рівень витрат на охорону здоров'я в сільських домогосподарствах зростає пропорційно кількості дітей, за винятком сільських домогосподарств, які мають три та більше чотирьох підлітків.

Нині у структурі витрат на охорону здоров'я більшості сільських домогосподарств високою є частка вартості придбаної фармацевтичної про-

дукції (табл. 3). Очевидно, що рівень витрат на фармацевтичну продукцію в багатодітних родинах є дещо нижчим, ніж малодітних, що пояснюється передусім їх високою вартістю та недостатньою можливістю задовольнити потреби родини в повному обсязі у цьому виді продукції.

Згідно з чинними нормативними документами сільська амбулаторія має бути забезпечена лікарями загальної практики сімейної медицини із розрахунку 1200 осіб на одного лікаря з радіусом обслуговування 5–7 км у сільській місцевості (в містах відповідно 1500 осіб і 2–2,5 км) [9–12].

За даними Державної служби статистики України, заклади охорони здоров'я сконцентровані в сільських населених пунктах із чисельністю жителів понад 500 осіб. Відповідно до положень нормативно-правових актів, розміщення їх регламентовано залежно від концентрації населення. Однак при цьому не враховано стан доріг, який безпосередньо впливає на час транспортування хворого до медичного закладу тощо. Отже, нині більшість сільських поселень не охоплені повноцінно системою охорони здоров'я та можливістю отримати послуги з охорони здоров'я якісно та вчасно.

Таблиця 3 – Групування сільських домогосподарств з дітьми та без них за рівнем витрат на охорону здоров'я за 2018 р., грн

Показник	Охорона здоров'я – загалом	У тому числі			
		фармацевтична продукція	інші медичні товари	медичні прилади та обладнання	медичні послуги
Сім'я без дітей	3464	1934	18	75	60
Сім'я з однією дитиною	4416	2301	19	134	107
Сім'я із двома дітьми	4803	1954	17	29	98
Сім'я із трьома дітьми	3257	1706	30	12	94
Сім'я із чотирма дітьми	6514	1651	11	486	358
Сім'я із дітьми більше чотирьох	4389	2084	28	0	63
Сільські домогосподарства – загалом	3823	2016	18	84	75
Домогосподарства з дітьми	4501	2171	18	100	105

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

За даними Мінрегіону України, сьогодні у близько 3 тис. сіл і селищ наявні 4 тис. амбулаторій та 12 700 ФАПів. Однак стан їх утримання незадовільний, тому що лише у 28 % цих закладів є водозабезпечення, третина з яких – колодязі, у 18 % є санвузли. Саме в таких сільських пунктах лікарі не мають бажання працювати з причини того, що медицина фінансується за залишковим принципом, у сільських амбулаторіях та ФАПах відсутні належні умови для роботи медпрацівників. На сьогодні ФАПи перетворилися на проміжний пункт, через який пацієнта транспортують у лікувальні заклади, які знаходяться в районному чи обласному центрі, де створено відповідні умови для лікування та діагностики хвороби. Саме це дає підстави для висновку про те, що ФАПи не спроможні виконувати функцію первинної ланки медицини у повному обсязі внаслідок низки суб'єктивних та об'єктивних причин.

Для порівняння, у світі первинна ланка в сільській місцевості ефективно працює і задовольняє на місці до 80 % медичних звернень. У країнах ЄС співвідношення звернень пацієнтів на первинний та інші рівні медицини кардинально протилежне і становить 70 % звернень на первинну ланку, 30 % – на вторинну. В Україні статистика невтішна: 80 % пацієнтів отримують допомогу на другому або третьому рівнях медичного обслуговування, оминаючи первинну ланку – амбулаторії та сімейних лікарів [13].

У межах реформи сільської медицини Мінрегіон розробив типові проекти сучасних медичних амбулаторій для створення спроможних мереж первинної медичної допомоги у сільській місцевості. Зокрема, у селах Старі Петрівці та Ясногородка Київської області було відкрито сучасні амбулаторії сімейної медицини, які обладнано усім необхідним з урахуванням потреб людей з обмеженими можливостями [15]. Завдяки сучасному обладнанню в лабораторіях є можливість зробити необхідні для встановлення діагнозу аналізи.

Очевидно, що з децентралізацією в Україні формується нова модель сільського розвитку із модернізованими системою управління та економічними відносинами. Свідченням цього є розвиток сільської медицини в Узинській об'єднаній територіальній громаді Київської області. Протягом 2019 р. проведено капітальний ремонт з елементами енергозбереження (утеплення фасаду), облаштування прилеглої території, пандусу згідно з ДБН стаціонарного відділення КНП «Узинська МЛ» УМР по вул. Калинова, 52 на загальну суму 1 496 256 грн із співфінансуванням з місцевого бюджету – 299 250 грн; проведено поточний ремонт автоклавної, харчоблоку, ремонт покрівлі стаціонарного відділення, зубопротезної лабора-

торії; придбано медичного обладнання на суму 87 644 грн; розпочато будівництво амбулаторії первинно-медичної допомоги в с. Іванівка на загальну суму 8400,00 тис. грн із співфінансуванням з місцевого бюджету – 840,0 тис. грн.

Для обладнання робочих місць лікарів: придбано 17 комп'ютерів на суму 126 929 грн; виконано роботи по проведенню Інтернету в стаціонарному відділенні та кабінетах поліклініки (для підключення до електронної системи охорони здоров'я) на суму 24 459 грн; організовано навчання лікарів з користування медичною інформаційною системою Helsi на суму 35 100 грн; забезпечено препаратами інсуліну хворих на цукровий діабет на загальну суму 660979,73 грн, з них: медична субвенція – 542300,0 грн, кошти міської ради – 118679,73 грн.

Інша важлива складова соціальних послуг для сільського населення – це дошкільна підготовка дітей. Результати досліджень показали, що важливою перешкодою щодо перспектив розвитку сільських населених пунктів є неналежне їх забезпечення дошкільними і шкільними навчальними закладами. За даними Державної служби статистики України, 17 813 сільських населених пунктів не мають дитячих дошкільних навчальних закладів, переважно у сільських населених пунктах з чисельністю до 199 осіб (табл. 4). Отже, догляд за малолітніми дітьми повністю покладається на одного із дорослих членів сільського домогосподарства. Крім того, як свідчать результати обстежень сільських домогосподарств, якість підготовки дітей до школи суттєво нижча порівняно з дитячими садками.

Крім того, батьки малолітніх дітей не розглядають варіанти підвезення їх у дошкільні навчальні заклади, які знаходяться в інших сільських населених пунктах, передусім через брак часу. Це дає підстави для висновку про відсутність передумов у дітей щодо підвищення їх готовності навчатися в школі.

Станом на 1 січня 2014 р. у 15 008 селах немає школи, в переважній більшості з чисельністю населення до 199 осіб. Найближчі шкільні навчальні заклади розміщені на відстані 10 км. Нині з реалізацією Державної цільової соціальної програми «Шкільний автобус», затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 31, питання підвезення дітей практично вирішено. Однак, враховуючи стан дорожнього сполучення між населеними пунктами, особливо в зимовий період, зростає ймовірність невідвідування шкільних занять дітьми. Фінансування цієї програми передбачено за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством [16].

Таблиця 4 – Розподіл сільських населених пунктів, які не мають дитячих дошкільних навчальних закладів і шкіл, за відстанями до найближчих населених пунктів, де такі заклади функціонують, станом на 1 січня 2014 р.

Показник	Усі населені пункти, од.	У тому числі з чисельністю жителів						
		-49	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000-
Сільські населені пункти, які не мають								
- дитячих дошкільних навчальних закладів	17813	4681	2797	3764	2313	2265	1468	525
найближчий знаходиться на відстані								
3 км	2510	476	392	488	406	367	275	106
3–5 км	4394	1033	709	1021	582	577	346	126
5–10 км	6399	1811	1008	1373	807	739	480	181
10 км	4510	1361	688	882	518	582	367	112
шкіл	15008	4677	2774	3575	1877	1434	554	117
найближча знаходиться на відстані								
3 км	2919	616	514	659	465	371	224	70
3–5 км	4539	1267	836	1172	574	496	169	25
5–10 км	5519	1951	1029	1344	640	411	128	16
10 км	2031	843	395	400	198	156	33	6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [14].

Висновки. Відтворення людського капіталу відбувається під впливом демографічної кризи на сільських територіях, зумовленої передусім економічними чинниками. Її розгортання спричинило збільшення кількості сіл, де у 2014 р. не було народжених дітей, кількість таких сіл становила 4097 од., і їх можна віднести до депресивних територій. Водночас, починаючи з 1996 р., спостерігається зниження кількості сільських населених пунктів, де показники смертності перевищували показники народжуваності, однак їх кількість у 2014 р. була вищою від відповідного показника 1991 року, що є свідченням демографічної кризи, яка супроводжується природним і міграційним скороченням працездатного населення та недостатнім розвитком соціальної інфраструктури, зокрема, охорони здоров'я та освіти.

Встановлено, що політика оптимізації мережі медичних і освітніх закладів у сільській місцевості, низькі темпи розвитку соціальної та інженерної інфраструктури сільських територій визначальною мірою впливають на їх непривабливість, а скорочення робочих місць із відповідним рівнем заробітної плати посилюють міграційні настрої та відтік молоді із села. Така ситуація супроводжується збільшенням диференціації сільського населення за рівнем

доходів та якістю життя, що посилює соціальну напругу, люмпенізації значної частини селян, соціальну ексклюзію сільського населення, це зумовлює деформацію процесу відтворення людського капіталу пов'язану зі скороченням інвестиційних ресурсів і посилення впливу таких чинників як зниження якості життя, освіти та погіршення здоров'я, незадоволення економічних та соціальних потреб і спрощенням їх структури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Христова Г.О., Кочемировська О.О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи. Харків: Райдер, 2010. 200 с.
2. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. Київ: АДЕФ-Україна, 2008. 288 с.
3. Курило І.О., Аксьонова С.Ю., Крімер Б.О. Народжуваність та материнство в Україні: регіональний аспект. Демографія та соціальна економіка, 2016. № 1. С. 65–79.
4. Трансформація сільського розселення в Україні: кол. моногр. / за ред. Т.А. Заяць. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.
5. Тітенко Л.В., Кушнір Л.Л. Вітчизняна демографічна криза з погляду політекономії. Проблеми економіки, 2019. № 1. С. 141–148.

6. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12/ed19921121#Text>

7. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001. № 1751-2001-п. Дата оновлення: 06.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF>

8. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t012402>

9. Організація первинної медико-санітарної допомоги в Україні і нормативно-правові документи, які регламентують роботу сімейного лікаря. Медпросвіта. Організація охорони здоров'я. 19 січня 2017. URL: <https://medprosvita.com.ua/organizaciya>.

10. Про затвердження Положення про центр первинної медичної (медико-санітарної) допомоги та положень про його підрозділи: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 29.07.2016 № 801. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1167-16>;

11. Положення про амбулаторію: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 29.07.2016 № 801. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1168-16>;

12. Положення про фельдшерсько-акушерський/фельдшерський пункт: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 29.07.2016 № 801. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1168-16>.

13. Шатковський Я.М. Сучасна українська медична реформа крізь призму захисту прав пацієнтів. Публічне право, 2019. № 2. С. 120–125.

14. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. На Київщині запрацювали дві новозбудовані амбулаторії сімейної медицини. Київська обласна державна адміністрація. 19 березня 2019. URL: <http://koda.gov.ua/news/na-kii-vshhni-zaprasyuvali-dvi-novozbud/>

16. Держава спрямувала 500 млн гривень для закупівлі шкільних автобусів і машин для ірц – рішення уряду. Міністерство освіти і науки України. 03 квітня 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhava-spryamuvala-500-mln-griven-dlya-zakupivli-shkilnih-avtobusiv-i-mashin-dlya-irc-rishennya-uryadu>

REFERENCES

1. Khrystova, H.O., Kochemyrovska, O.O. (2010). *pozytyvni dii v mekhanizmi zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektivy* [Positive actions in the mechanism of ensuring equal rights and opportunities for women and men: international experience and Ukrainian perspectives]. Kharkiv: Raider, 200 p.
2. *Naselennia Ukrainy* (2008). *Narodzhuvanist v Ukraini u konteksti suspilno-transformatsiinykh protsesiv* [Birth rate in Ukraine in the context of social transformation processes]. Kyiv: ADEF-Ukraina, 288 p.
3. Kurylo, I.O., Aksonova, S.Iu., Krimer, B.O. (2016). *Narodzhuvanist ta materynstvo v Ukraini: rehionalnyi aspekt*

[Birth rate and motherhood in Ukraine: regional aspect]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, no 1, pp. 65–79.

4. *Transformatsiia silskoho rozseleennia v Ukraini: kol. monohr.* (2017) [Transformation of rural settlement in Ukraine: col. monograph]. Zaiats T.A. (ed.), Instytut demohrafiit ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. Kyiv. 298 p.

5. Titenko, L.V., Kushnir, L.L. (2019). *Vitchyzniana demohrafichna kryza z pohliadu politekonomii* [Domestic demographic crisis in terms of political economy]. *Problemy ekonomiky*, no 1, pp. 141–148.

6. *Pro derzhavnu dopomohu simiam z ditmy: Zakon Ukrainy* [On state assistance to families with children] vid 21.11.1992 r. № 2811-XII. Data onovlennia: 20.01.2018 r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12/ed19921121#Text>

7. *Pro zatverdzhennia Poriadku pryznachennia i vyplaty derzhavnoi dopomohy simiam z ditmy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On approval of the order of appointment and payment of state aid to families with children] vid 27.12.2001 r. № 1751-2001-p. Data onovlennia: 06.02.2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-%D0%BF>

8. *Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy* [On Child Protection] vid 26.04.2001 r. № 2402-III. Data onovlennia: 20.01.2018 r. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t012402>

9. *Orhanizatsiia pervynnoi medyko-sanitarnoi dopomohy v Ukraini i normatyvno-pravovi dokumenty, yaki rehlementuiut robotu simeinoho likaria* [Organization of primary health care in Ukraine and legal documents governing the work of a family doctor.]. *Medprosvita. Orhanizatsiia okhorony zdorovia*. 19 sichnia 2017 r. Available at: <https://medprosvita.com.ua/organizaciya>.

10. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro tsentr pervynnoi medychnoi (medyko-sanitarnoi) dopomohy ta polozhen pro yoho pidrozdiily: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy* [On approval of the Regulations on the center of primary medical (medical and sanitary) care and regulations on its subdivisions] vid 29.07.2016 r. № 801. Verkhovna Rada Ukrainy. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1167-16>;

11. *Polozhennia pro ambulatoriiu: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy* [Regulations on the outpatient clinic] vid 29.07.2016 r. № 801. Verkhovna Rada Ukrainy. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1168-16>;

12. *Polozhennia pro feldshersko-akusherskyi/feldsherskyi punkt: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy* [Regulations on the medical and obstetric point] vid 29.07.2016 № 801. Verkhovna Rada Ukrainy. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1168-16>.

13. Shatkovskyi, Ya.M. (2019). *Suchasna ukrainska medychna reforma kriz pryzmu zakhystu prav patsientiv* [Modern Ukrainian medical reform through the prism of protecting the rights of patients]. *Publichne pravo*, no 2, pp. 120–125.

14. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. *Na kyivshchyni zapratsiuvaly dvi novozbudovani ambulatorii simeinoyi medytsyny*. *Kyivska oblasna derzhavna administratsiia* [Two newly built family medicine outpatient

clinics have opened in Kyiv region] vid 19 bereznia 2019 r. Available at: <http://koda.gov.ua/news/na-kiivshhini-zapracuvali-dvi-novozbud/>

16. Derzhava spriamuvala 500 mln hryven dlia zakupivli shkilnykh avtobusiv i mashyn dlia irts – rishennia uriadu. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [The state has allocated 500 million hryvnias for the purchase of school buses and cars for the irts - the government's decision] vid 03 kvitnia 2019 r. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/derzhava-spryamuvala-500-mln-griven-dlya-zakupivli-shkilnih-avtobusiv-i-mashin-dlya-irc-rishennya-uryadu>

Элементы социальной инфраструктуры как фактор обеспечения воспроизводства человеческого капитала

Утеченко Д.М.

Статья посвящена актуальным вопросам влияния социально-экономических факторов на воспроизводство человеческого капитала в сельских территориях. Проведен анализ основных показателей, описывающих демографическую ситуацию, а именно уровень рождаемости и смертности, темпов естественного прироста, уровня занятости и безработицы сельского населения.

Определены основные проявления демографического кризиса развития сельских территорий, в частности негативная тенденция уровня смертности, существенно превышающая уровень рождаемости, сокращение количества женщин детородного возраста, уменьшение количества домохозяйств с детьми, превышение количества умерших женщин по сравнению с мужчинами.

Доказано, что обеспечение объектами социальной инфраструктуры создает предпосылки социально-экономического развития сельских территорий и страны в целом.

Проанализированы состояние и тенденции развития учреждений образовательной инфраструктуры и сделан вывод о необходимости разработки стратегического плана развития дошкольных и школьных учреждений, обеспечения учреждений здравоохранения, расположенных в сельских населенных пунктах, врачами-педиатрами.

Результаты анализа доказали, что характерно повышение расходов сельского домохозяйства с появлением следующего по счету ребенка, а также выделить ряд обстоятельств, влияющих на величину затрат на развитие, которые необходимо учитывать в социальных программах. Обосновано, что для преодоления бедности должна быть ориентирована социальная политика государства и действия Правительства Украины, предусматривающая мероприятия по социальной защите семей, в которых рождаются дети.

На основе статистических данных рассмотрено инфраструктурное обеспечение процесса воспроизводства человеческого капитала сельских территорий страны.

Выявлено, что важным препятствием в перспективах развития сельских населенных пунктов является ненад-

лежащее их обеспечение дошкольными и школьными учебными заведениями.

Доказано, что политика оптимизации сети медицинских и образовательных учреждений в сельской местности, низкие темпы развития социальной и инженерной инфраструктуры сельских территорий оказывают негативное влияние на их привлекательность.

Ключевые слова: сельские территории, развитие, сельское население, социально-экономические факторы, демографическая ситуация.

Elements of social infrastructure as a factor in ensuring the reproduction of human capital

Utechenko D.

The article is devoted to topical issues of the socio-economic conditions impact on human capital reproduction of in rural areas. It analyses the main indicators describing the demographic situation, namely: the birth rate and mortality rate, natural growth rate, employment rate and unemployment of the rural population.

The key manifestations that characterize the current demographic problems of rural development, in particular the negative trend in mortality, which significantly exceeds the birth rate, reducing number of childbearing age women, reducing the number of households with children, the excess of dead women compared to men are revealed.

The emergence of a number of rural settlements that are on the verge of extinction or have prospects for extinction are pointed out.

The paper reveals the results of the analysis, which indicate the need to develop a plan for the development of preschool and school facilities, providing health care facilities with pediatricians located in rural areas.

The research identifies a tendency to increase the costs of rural households with the advent of further child care, as well as a number of circumstances that affect the costs of its development.

It is substantiated that the social policy of the state and the actions of the Government of Ukraine should be focused on solving the issues of poverty, which envisages measures for the social protection of families in which children are born.

The infrastructural provision of the process of rural territories human capital reproduction is considered on the basis of statistical data.

It is proven that inadequate provision of preschool and school educational institutions is a significant obstacle to the prospects for the development of rural settlements.

The study reveals that the policy of optimizing the network of medical and educational institutions in rural areas, low rates of development of social and engineering infrastructure of rural areas have a negative impact on their attractiveness.

Key words: rural areas, development, rural population, socio-economic factors, demographic situation.

Copyright: Утеченко Д.М. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:
Утеченко Д.М.

<https://orcid.org/0000-0002-1162-0083>